

Στρατηγικές Αστικής Ανάπτυξης και Διοργάνωση Διεθνών Εκδηλώσεων: Η περίπτωση της EXPO '98 στη Λισσαβώνα

Σωτήρης ΜΗΛΙΩΝΗΣ*

1. Εισαγωγή

Σε γενικές γραμμές, το επίπεδο της οργάνωσης του αστικού θεάματος και της ύπαρξης πολιτικών και προθέσεων πίσω από αυτό, η αξία της ανάληψης μίας εκδήλωσης έγκειται στην ικανότητά της να επιταχύνει χρονοβόρες διαδικασίες αναδιάρθρωσης και να επιφέρει αποφασιστικές διορθώσεις σε παλιές στρατηγικές. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό είναι η ύπαρξη συμπαγούς πολιτιστικής βάσης όσον αφορά ζητήματα συναίνεσης, συνεργασίας, συμμετοχής, υποστήριξης, και ωρίμανσης εργαλείων και μέσων διαχείρισης της πόλης (Malusardi, Monardo, Occhipinti, Passaquindici, 2002, σελ. 8-9).

Το 1998, η Λισσαβώνα και κατ' επέκταση η Πορτογαλία υποδέχτηκαν επισκέπτες από όλο τον κόσμο στην Παγκόσμια Έκθεση. Η υποδοχή και διαχείριση μίας εκδήλωσης όπως αυτή,

προϋπέθετε σημαντική οργανωτική δυνατότητα/ικανότητα, πολύ περισσότερο επειδή μία από τις λιγότερο ελκυστικές περιοχές της πόλης είχε επιλεγεί για τη διοργάνωσή της. Η επιλογή αυτή ήταν ωστόσο συνεπής με ένα καλά σχεδιασμένο όραμα και στρατηγική για το μέλλον της πόλης. Λίγο περισσότερο από ένα χρόνο μετά το επίσημο τέλος της EXPO '98 τα ερωτήματα που ανακύπτουν αφορούν όχι μόνο τον αριθμό των επισκεπτών, αλλά επίσης τα κοινωνικο-οικονομικά αποτελέσματα. Κατά πόσο βοήθησε η εκδήλωση αυτή την πόλη να γίνει περισσότερο ελκυστική; Τι σήμανε η EXPO '98 για την εικόνα της πόλης και της Πορτογαλίας; Ποιες είναι οι μεγάλες προκλήσεις για τα επόμενα χρόνια; Το κείμενο που ακολουθεί περιγράφει πως η Λισσαβώνα και η Πορτογαλία χρησιμοποίησαν την Παγκόσμια Έκθεση για να αυξήσουν την ελκυστικότητά τους για τουρισμό, επιχειρήσεις και κατοίκους. Ταυτόχρονα, αποσκοπεί να συμβάλει στον προβληματισμό πάνω στην επόμενη μέρα

*Σωτήρης ΜΗΛΙΩΝΗΣ, Υποψήφιος Διδάκτορας Τομέα Πολεοδομίας-Χωροταξίας Ε.Μ.Π

εν όψει των Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας.

Για πολλά χρόνια, ένα στρατηγικό σχέδιο από το 1992 χρησιμοποιήθηκε ως βάση της δημοτικής πολιτικής. Στο σχέδιο αυτό η πόλη εκδήλωσε την φιλοδοξία της να καταστεί η Ατλαντική πρωτεύουσα της Ευρώπης. Για το σκοπό αυτό θεωρήθηκε απαραίτητος ο εκσυγχρονισμός της οικονομικής βάσης της πόλης, η προσέλκυση νέων κατοίκων, η υποστήριξη της αισθητικής της ποιότητας και η διατήρηση της ιστορικής της ταυτότητας. Ωστόσο, από τη στιγμή της αλλαγής των δημάρχων το στρατηγικό σχέδιο δεν αποτελούσε πλέον τον οδηγό της δημοτικής πολιτικής. Η παρούσα (1999) ανάπτυξη της Λισσαβώνας δεν ανταποκρινόταν σε ένα σαφές στρατηγικό όραμα για την επιθυμητή εξέλιξη. Ο νυν (1999) δήμαρχος προτιμά ευέλικτες προσεγγίσεις σε υποσχόμενες εξελίξεις.

2. Φυσιογνωμία της Πόλης

Η πόλη της Λισσαβώνας, πρωτεύουσας της Πορτογαλίας, εκτείνεται σε μία περιοχή 83,3 τετραγωνικών χιλιομέτρων. Η μητροπολιτική περιοχή της Λισσαβώνας καταλαμβάνει μία περιοχή 3.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων, περιλαμβάνοντας 18 Δήμους.

Η Πορτογαλία έχει μία πολύ συγκεντρωτική διοίκηση. Οι τοπικές κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εξεύρεση των κατάλληλων πληροφοριών και γνώσεων που χρειάζονται. Θεωρητικά, η διοικητική διάρθρωση της Πορτογαλίας αποτελείται από τρία επίπεδα: την εθνική κυβέρνηση, επτά περιφέρειες, και τους δήμους. Πρακτικά, υπάρχουν δύο ανεξάρτητοι δημόσιοι φορείς: το Κράτος και οι Δήμοι.

Στα πλαίσια των νομικών ευθυνών τους, οι Δήμοι είναι αυτόνομοι. Οι ευθύνες και οι αρμοδιότητές τους καθορίζονται με νόμο. Ένας νόμος επίσης καθορίζει το καθεστώς διαχείρισης των δημοτικών πόρων. Οι δήμοι εξασφαλίζουν το εισόδημά τους από δύο πηγές: τα δημοτικά τέλη και τις κρατικές επιδοτήσεις.

2.1. Πληθυσμός

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στατιστικά στοιχεία (1999), η Λισσαβώνα αριθμεί 660.000 κατοίκους, με την μητροπολιτική περιοχή να συγκεντρώνει 2,5 εκ. κατοίκους. Μεταξύ 1981 και 1991 η πόλη απώλεσε περίπου 17% του πληθυσμού της, με τους θανάτους (15,9 ανά 1000) να ξεπερνούν σε αριθμό τις γεννήσεις (9,6 ανά 1000). Άλλη μία αιτία μείωσης πληθυσμού αποτέλεσε η μεγάλη κλίμακας μετανάστευση κυρίως οικογενειών μέσω εισοδήματος προς τα προάστια.

Το δημογραφικό αυτό φαινόμενο είχε μεγάλη επίδραση στο κέντρο της πόλης, όπου παρέμειναν κάτοικοι σε κακές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Συνεπώς η αστική φτώχεια στο κέντρο της πόλης εδραιώθηκε. Εκτιμήσεις δείχνουν ότι η απώλεια πληθυσμού της Λισσαβώνας συνεχίσθηκε μέχρι του αριθμού των 572.000 το 1997 (Economist Intelligence Unit, 1998).

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι το πρότυπο αστικής ανάπτυξης της Λισσαβώνας αντιβαίνει τα γνωστά από την αστική κοινωνιολογία περί σχέσεων αστικού κέντρου και περιφέρειας. Σύμφωνα με την κα Νικολαΐδου (1993, σελ. 351-3) υπάρχει αναντίρρητα μια εμφανής ανισορροπία ανάμεσα σε ένα συνοικιακό κέντρο και στη λειτουργική αποτελεσματικότητα και συμβολική αξία που ασκεί ο αρχικός πυρήνας του κέντρου των πόλεων. Η κα Νικολαΐδου συνεχίζοντας, τονίζει ότι όσο ολοκληρωμένες και αν είναι οι εξυπηρετήσεις που προσφέρουν τα δευτερογενή «κέντρα» που αναπτύσσονται στις καινούργιες συνοικίες, ο αρχικός πυρήνας της πόλης παραμένει ο αδιαμφισβήτητος πόλος έλξης. Αυτό προφανώς δε συνέβη στην περίπτωση της Λισσαβώνας, στο κέντρο της οποίας παρατηρήθηκαν φαινόμενα εκροής και γήρανσης του πληθυσμού της, ταυτόχρονα με φαινόμενα αρχιτεκτονικής υποβάθμισης.

Οι δείκτες των κοινωνικών συνθηκών στη Λισσαβώνα δείχνουν ότι η πόλη βρίσκεται πάνω από τον εθνικό μέσο όρο. Ταυτόχρονα η Λισσαβώνα είναι επίσης το μέρος όπου συγκεντρώνονται τα

Πίνακας 1: Δημογραφική Εξέλιξη της Λισσαβώνας και της Μητροπολιτικής της Περιοχής

	1930	1960	1970	1981	1991
Λισσαβώνα	592	801	760	808	663
Μητροπολιτική Περιοχή		1470	1781	2433	2552

Πηγή: Van den Berg, Braun and Van de Meer, 1997

τιο οξέα προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού.

Με τη χωρική έννοια, τα κοινωνικά προβλήματα εντοπίζονται κυρίως στο ιστορικό κέντρο της πόλης. Το κέντρο της πόλης πάσχει από ηλικιωμένο πληθυσμό, οικιστικά αποθέματα χαμηλού επιπέδου και χαμηλή εσωτερική προσβασιμότητα.

Πίνακας 2: Σύνθεση Ηλικιών Στη Λισσαβώνα (Πόλη Και Μητροπολιτική Περιοχή) (1991)

	Πόλη	Μητροπολιτική Περιοχή
0-15	14,2%	19,2%
15-64	67,0%	74,03%
>65	18,8%	13,1%

Πηγή: Lisboa Elementos Estatísticos Basicos (Camara Municipal de Lisboa, 1994)

Η ποσότητα και ποιότητα του οικιστικού αποθέματος είναι ανεπαρκείς. Υπάρχει ακόμη μεγαλύτερη έλλειψη κατοικιών. Επιπλέον, πολλοί άνθρωποι ζουν ακόμη μέσα σε παραγκουπόλεις ή πρόχειρες κατοικίες, συχνά στα προάστια της δομημένης περιοχής. Στο κέντρο της πόλης τα σπίτια είναι παλαιά και ερειπωμένα. Υπάρχουν ελάχιστες οικονομικές δραστηριότητες και ο πληθυσμός είναι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου σε σύγκριση με το υπόλοιπο της πόλης.

2.2. Στατιστικά Στοιχεία της Οικονομίας της Πόλης¹

Σύμφωνα με στοιχεία του Lisboa Elementos Estatísticos Basicos (1994), η πόλη της Λισσαβώνας αποτελεί τον κύριο πυρήνα απασχόλησης της Πορτογαλίας (ακολουθούμενη από την πόλη-λιμάνι του Πόρτο). Περίπου 600.000 άνθρωποι εργάζονται μέσα στα όρια των δήμων της Λισσαβώνας, εκ των οποίων οι μισοί ζουν μέσα στα όρια αυτά. Οι αντίστοιχες ροές εργαζομένων προς και από την πόλη είναι αξιοσημείωτες, με ένα μέσο όρο των 300.000 μετακινήσεων ανά ημέρα.

Ο μεγαλύτερος τομέας στην Λισσαβώνα είναι εκείνος των δημόσιων υπηρεσιών, ο οποίος συγκεντρώνει περισσότερο από 35% των θέσεων εργασίας. Ο τύπος αυτός των δραστηριοτήτων σχετίζεται με τη λειτουργία της πόλης ως πρωτεύουσας της Πορτογαλίας. Το λιανικό εμπόριο, τα ξενοδοχεία και οι υπηρεσίες catering αποτελούν το ένα πέμπτο των θέσεων εργασίας. Από απόσταση ακολουθούν τομείς όπως η κατασκευαστική βιομηχανία, οι επιχειρηματικές υπηρεσίες, τηλεπικοινωνίες και μεταφορές (βλέπε επόμενο πίνακα Νο 3).

Ο βιομηχανικός τομέας της πόλης αποτελείται κυρίως από την παραγωγή μεταλλικού και μεταφορικού υλικού, εκδοτικές επιχειρήσεις, χημικές και πετρελαϊκές βιομηχανίες, βιομηχανίες παραγωγής ειδών διατροφής και ένδυσης. Μεταξύ 1981 και 1991 το μερίδιο των επιχειρηματικών υπηρεσιών αυξήθηκε ταχύτερα από όλους τους υπόλοιπους τομείς, ενώ απώλειες σημειώθηκαν κυρίως στη βιομηχανία.

Το ποσοστό του ενεργού εργατικού δυναμικού στη μητροπολιτική περιοχή είναι 51,1% (1991), με το αντίστοιχο ποσοστό των αντρών να είναι 55,9%, υπερಿಸώντας εκείνου των γυναικών κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες. Το ποσοστό ανεργίας είναι σχετικά χαμηλό, 7,7% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού το 1991. Από το 1991 το ποσοστό αυτό αυξήθηκε ελάχιστα. Αν και ο αριθμός των ανέργων είναι σχετικά χαμηλός, μερικοί δήμοι εμφανίζουν υψηλότερες συγκεντρώσεις ανέργων.

Με βάση τα στοιχεία του 1994, στη μητροπολιτική περιοχή, επτά στους δέκα εργαζόμενους δραστηριοποιούνταν στον τριτογενή τομέα, με ένα μέγιστο οκτώ στους δέκα στην πόλη της Λισσαβώνας. Ο βιομηχανικός τομέας συγκεντρώνει το υπόλοιπο ποσοστό. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι σε 6 από τους 18 δήμους ο πρωτογενής τομέας (αγροτική παραγωγή) συγκεντρώνει από το 1/10 έως το 1/5 της απασχόλησης.

3. Εμπλεκόμενοι Φορείς

Ένας ισχυρός συντονιστικός οργανισμός για την στρατηγική ανάπτυξη και προβολή της Λισσαβώνας είναι η AMBELIS (Agencia para a Modernizacao da base Economica de Lisboa). Ο οργανισμός αυτός ιδρύθηκε το 1992 με την έγκριση του στρατηγικού σχεδίου. Ο AMBELIS επιφορτίζεται με την ευθύνη της προβολής της πόλης της Λισσαβώνας και των περιχώρων της. Επιπροσθέτως, ο οργανισμός συμβάλλει στην ανάπτυξη της αστικής και οικονομικής δομής, δρώντας ως καταλύτης ιδεών, προγραμμάτων και πόρων που ευνοούν τον εκσυγχρονισμό της αστικής οικονομίας. Η αρμοδιότητα αυτή έχει μεταφραστεί σε τέσσερις αντικειμενικούς στόχους (van den Berg, Meer και Otgaar - 2000: 53):

- Την προβολή της πόλης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο με την προσέλκυση νέων επενδύσεων και οικονομικών δραστηριοτήτων στη Λισσαβώνα, σε συνεργασία με οργανισμούς και εταιρείες

Πίνακας 3: Δομή της Απασχόλησης στη Λισσαβώνα

Τομέας	Θέσεις Εργασίας (χιλιάδες)	%
Βιομηχανία	66	13
Κατασκευές	24	5
Λιανικό Εμπόριο, ξενοδοχείο, catering	116	22
Μεταφορές και τηλεπικοινωνίες	54	10
Επιχειρηματικές υπηρεσίες	71	14
Δημόσιες υπηρεσίες	194	35
Άλλα	7	1
Σύνολο	522	100

Πηγή: Lisboa Elementos Estatisticos Basicos (Camara Municipal Lisboa, 1994)

ήδη εδραιωμένες στην περιοχή.

- Τη δημιουργία νέων οικονομικών δραστηριοτήτων με την προσέλκυση εθνικού και διεθνούς κεφαλαίου για προγράμματα με υψηλή προστιθέμενη αξία (τεχνολογικά κέντρα, επιστημονικά πάρκα, κτίρια γραφείων) και πιθανώς περιλαμβάνοντας πόρους από την Ε.Ε. για την αναδιάρθρωση της οικονομικής βάσης της πόλης.

- Τον αστικό σχεδιασμό και ανάπτυξη μέσω της συνεργασίας δημόσιων και ιδιωτικών φορέων για τη χρήση περιοχών και κτιρίων, με προσανατολισμό στην ανάπτυξη εκείνων των προγραμμάτων που είναι φιλικά προς το περιβάλλον και επικερδή για την αστική οικονομία.

- Την ανάπτυξη υποδομής κατάλληλης για την υποστήριξη οικονομικών δραστηριοτήτων στη σφαίρα της προηγμένης τεχνολογίας, την ανάπτυξη ζωνών δραστηριοτήτων στον τομέα της οικονομικο-διοικητικής υποστήριξης του οικονομικού προγραμματισμού, τη δημιουργία κυκλοφοριακών συνδέσεων διαφορετικών μέσων μεταφοράς, βιομηχανικών πάρκων, αθλητικών και ψυχαγωγικών εξυπηρετήσεων, εκθεσιακών κέντρων και συνεδριακών χώρων.

Ο μεγαλύτερος μέτοχος αυτής της δημόσιας-ιδιωτικής επιχείρησης είναι ο δήμος της Λισσαβώνας(26%). Ανάμεσα στους άλλους μετόχους υπάρχουν εμπορικοί συνεταιρισμοί, εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα (έρευνας και ανάπτυξης), ασφαλιστικές εταιρείες, προμηθευτές οικονομικών υπηρεσιών και εταιρείες δραστηριοποιημένες στη βιομηχανία, την κατασκευή, και σε άλλες υπηρεσίες. Η εταιρεία Parque EXPO '98 S.A. (που διαμόρφωσε το χώρο υποδοχής της EXPO) δεν είναι μέτοχος αλλά συνεργάζεται με την AMBELIS.

Τέσσερις φορές το χρόνο το διοικητικό συμβούλιο υπό την προεδρία του δημάρχου συνέρχεται για να αποφασίσει την πολιτική του AMBELIS για την ερχόμενη περίοδο.

Στην πραγματικότητα, στις συνεδριάσεις αυτές, άτυπες συζητήσεις λαμβάνουν χώρα σχετικά με την επιθυμητή ανάπτυξη της πόλης, με την AMBELIS να λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ των τοπικών εταίρων. Η προσέγγιση αυτή, συνενώνοντας δημόσια και ιδιωτικά δίκτυα, συμβάλλει αρκετά στην οργανωτική ικανότητα.

Οι αντικειμενικοί στόχοι της παρέμβασης στη Λισσαβώνα μοιάζουν αρκετά με εκείνους που τέθηκαν και στην περίπτωση των Docklands του Λονδίνου. Η περίπτωση αυτή είναι αμφίβολο αν συνέβαλε στην ανάπτυξη της περιοχής δεδομένου ότι δεν είχε την κοινωνική υποστήριξη που θα εξασφάλιζε τη βιωσιμότητά της. Εν προκειμένω, υιοθετήθηκε ένα μοντέλο ανάπτυξης βασισμένο στην Αμερικανική εμπειρία, με την κατασκευή τεράστιων γυάλινων κτιρίων γραφείων σε συνδυασμό με τη δημιουργία κατοικιών υψηλών προδιαγραφών και συνακόλουθα υψηλού κόστους κτήσης. Το αποτέλεσμα ήταν να εκτιναχθούν οι αξίες γης και ακινήτων στα ύψη και να παρατηρηθεί το φαινόμενο που αποδίδεται με τον αγγλικό όρο "gentrification", δηλαδή του εξοστρακισμού των κατοίκων της περιοχής λόγω της αύξησης των ενοικίων και γενικότερα του κόστους ζωής στην περιοχή. Δεν είναι τυχαίο επίσης, ότι η αμερικανική εταιρεία που ανέλαβε την παρέμβαση αυτή (Olympia and York), χρεοκόπησε. Αυτό ασφαλώς δεν σημαίνει ότι και η περίπτωση της Λισσαβώνας είναι ίδια, απλώς με το παραπάνω παράδειγμα επισημαίνονται τα προβλήματα που μπορούν να δημιουργηθούν από την έλλειψη κοινωνικού χαρακτήρα της εκάστοτε παρέμβασης.

4. Η EXPO '98

Το 1998, η Πορτογαλία και η Λισσαβώνα φιλοξένησαν την τελευταία παγκόσμια έκθεση του 20ου αιώνα (EXPO '98), το θέμα της οποίας ήταν το μέλλον των ωκεανών. Η Πορτογαλία και η πρωτεύουσά της με ανυπομονησία άδραξαν την ευκαιρία να θέσουν τη Λισσαβώνα στο χάρτη (ως την ατλαντική πρωτεύουσα της Ευρώπης) και να βελτιώσουν την εικόνα της. Όμως η

EXPO πρωτίστως χρησιμοποιήθηκε ως μοχλός για τη βιώσιμη ανάπτυξη/αναζωογόνηση του πιο ρυπαρού και παραμελημένου μέρους της Λισσαβώνας. Με την έννοια αυτή η φιλοξενία της παγκόσμιας έκθεσης προσαρμόσθηκε στο στρατηγικό σχέδιο της Λισσαβώνας έτσι όπως είχε εκείνο διατυπωθεί το 1992.

4.1. Η Στρατηγική

Οι διοργανωτές της EXPO '98 επιχείρησαν να μάθουν από τις αρνητικές και θετικές εμπειρίες της Σεβίλλης (EXPO '92) και της Βαρκελώνης (Ολυμπιακοί Αγώνες του 1992) αντίστοιχα. Η πρώτη, δεν πέτυχε να κερδίσει μόνιμα οφέλη από τους Αγώνες. Οι εγκαταστάσεις που κατασκευάστηκαν ειδικά για την παγκόσμια έκθεση, ανάμεσα στις οποίες και ένα μεγάλο εκθεσιακό κέντρο, παρέμειναν αχρησιμοποίητες μετά το τέλος της εκδήλωσης, με αποτέλεσμα η διοργάνωση να υποφέρει από οικονομικά ελλείμματα. Οι υπεύθυνοι για την Βαρκελώνη από την άλλη πλευρά, χρησιμοποίησαν τους Ολυμπιακούς Αγώνες για να κάνουν βιώσιμες επενδύσεις στην ελκυστικότητα της πόλης τους. Οκτώ χρόνια μετά το τέλος των Αγώνων οι περισσότερες Ολυμπιακές εγκαταστάσεις χρησιμοποιούνται ακόμη, και η πόλη συνεχίζει να επωφελείται πλήρως της βελτιωμένης εσωτερικής και εξωτερικής προσβασιμότητας και της θετικής της εικόνας.

Έχοντας υπόψη τα μαθήματα από τη Σεβίλλη και τη Βαρκελώνη, διατυπώθηκαν δύο στόχοι (Comissario-geral da EXPO '98, 1999):

- Η παγκόσμια έκθεση έπρεπε να είναι μία πρωτότυπη, εντυπωσιακή εκδήλωση διεθνούς εμβέλειας. Η προβολή της Πορτογαλίας προς τον κόσμο.
- Η EXPO θα έπρεπε να αποτελέσει την κινητήρια δύναμη για ένα σχέδιο αστικής ανάπτυξης (EXPO URBE), ενός σχεδίου που θα ενίσχυε την οργανωτική ποιότητα της χώρας και θα έδινε στην πόλη μία σύγχρονη διεθνή θέση: την αστική ανάπτυξη και την διεκπεραίωση της έκθεσης σύμφωνα με τα υψηλότερα πρότυπα ποιότητας και αποδοτικότητας, περιλαμβάνοντας την

απόδειξη του εκσυγχρονισμού της πόλης και της ικανότητάς της να σχεδιάζει και να εφαρμόζει πολύπλοκα προγράμματα.

Στο πρόγραμμα που παρουσιάσθηκε από την επιτροπή της EXPO '98 το Νοέμβριο του 1993 περιλαμβάνονταν ανάλυση των δύο προαναφερθέντων στόχων σε επτά άλλους υπο-στόχους (Comissario-geral da EXPO '98, 1999):

1. Να υπενθυμίσει στον κόσμο την σημαντική συνεισφορά των Πορτογαλικών ταξιδιών ανακάλυψης για την Ευρωπαϊκή επέκταση τον 15ο και 16ο αιώνα, που εμπλούτισαν την γνώση του Ανθρώπου και την προέβαλλαν στο μέλλον.
2. Να επιβεβαιώσει και να εκφράσει την έκκληση της Πορτογαλίας για μία ειρηνική και γενικά εποικοδομητική συνάντηση ανθρώπων και πολιτισμών¹.
3. Να κάνει γνωστή την πραγματικότητα μίας σύγχρονης χώρας που είναι πλήρως ενταγμένη στη διαδικασία εκσυγχρονισμού και ενσωμάτωσης σε μία ευρύτερη οικονομική και θεσμική περιοχή.
4. Να φιλοξενήσει μία εκδήλωση με παγκόσμια προβολή ικανή να δημιουργήσει μοναδική ευκαιρία για να μπορέσει η Ε.Ε. να προκηρύξει και να ενδυναμώσει τη δημόσια συμμετοχή και ενημέρωση για προγράμματα, δραστηριότητες και στόχους της Ένωσης σε θέματα που σχετίζονται με το θέμα της έκθεσης.
5. Να συμβάλλει στην αποδοχή της Λισσαβώνας ως μεγάλης ατλαντικής πόλης, επεμβαίνοντας στην ανάπτυξη της αστικής δομής με δημιουργικό και βιώσιμο τρόπο.
6. Να διευκολύνει τη δημιουργία ενός forum τεχνογνωσίας γύρω από τους ωκεανούς στη Λισσαβώνα το 1998, συμβάλλοντας έτσι στην επιθυμητή διαμόρφωση νέων συστημάτων διαχείρισης υγρών μαζών και στη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας με ορθολογική χρήση των πόρων του ωκεανού.

7. Να αποτελέσει εφελτήριο για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις στην Πορτογαλία, επεκτείνοντας συγκεκριμένους τομείς των υπηρεσιών, των μεταφορών και της εγχώριας βιομηχανίας, και δημιουργώντας θέσεις απασχόλησης.

Από την περιφερειακή-οικονομική οπτική, ο τρίτος, πέμπτος και έβδομος στόχος είναι οι πιο ενδιαφέροντες αφού θέτουν λεκτικά την φιλοδοξία της Πορτογαλίας και της Λισσαβώνας να χρησιμοποιήσουν την εκδήλωση ως καταλύτη για την βελτίωση της κοινωνικο-οικονομικής δομής της πόλης και της εικόνας της. Για την περίοδο αμέσως μετά το τέλος της εκδήλωσης, η Πορτογαλική κυβέρνηση καθόρισε τρεις συμπληρωματικούς στόχους (Comissario-geral da EXPO '98, 1999):

- Να κάνει πραγματικότητα ένα αστικό περιβάλλον υψηλής ποιότητας στην περιοχή υπό ανάπτυξη.
- Να διασφαλίσει την ταχεία εξέλιξη των αστικών δραστηριοτήτων στην περιοχή έτσι ώστε η μεταβατική περίοδος να διαρκέσει όσο το δυνατόν λιγότερο.
- Να μεγιστοποιήσει τις εισροές έτσι ώστε να γίνει δυνατή η αποπληρωμή των δανείων, εφαρμόζοντας αυστηρή και συντηρητική πολιτική σύμφωνα με αναλύσεις κόστους/ωφέλειας.

Για να επιτευχθούν οι δέκα αυτοί στόχοι, η Πορτογαλική κυβέρνηση ίδρυσε έναν οργανισμό με δημόσιο κεφάλαιο: τον Parque EXPO '98 S.A. Ο οργανισμός αυτός, οι μετοχές του οποίου ανήκουν στο κράτος, επιφορτίστηκε με την ανάπτυξη της εν λόγω αστικής περιοχής και την υποδοχή της έκθεσης σε αυτήν. Ο πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του οργανισμού ήταν ο Γενικός Επίτροπος. Αυτός ήταν υπεύθυνος για την εκδήλωση και αντιπροσώπευσε την Πορτογαλική κυβέρνηση σε κάθε είδους ζήτημα που αφορούσε την EXPO. Επιπλέον, ο Γενικός Επίτροπος αναφερόταν στο Διεθνές Γραφείο Εκθέσεων.

Στην εταιρεία παρασχεθήκαν εκτεταμένες αρμοδιότητες μέσα στις προσδιορισμένη έκταση των 340 εκταρίων, μέσω των οποίων

παρακάμφθηκαν χρονοβόρες διαδικασίες.

Φυσικά, η Parque EXPO δεν μπορούσε εξ' ολοκλήρου να αποφύγει την κυβερνητική παρέμβαση, αλλά το ειδικό νομοθετικό πλαίσιο όντως βοήθησε να επιταχυνθούν οι διαδικασίες. Η Parque EXPO σχεδίασε ένα masterplan για την περιοχή που εγκρίθηκε από την κεντρική κυβέρνηση, τους δύο εμπλεκόμενους δήμους και μερικούς περιφερειακούς οργανισμούς.

Εκτός από τον διττό στόχο, προσοχή προσδόθηκε και στον οικονομικό τομέα. Και η Βαρκελώνη και η Σεβίλλη παρουσίασαν αξιοσημείωτο έλλειμμα που παρεμπόδιζε την μελλοντική τους ανάπτυξη. Στη Λισσαβώνα, συναφή ζητήματα αντιμετωπίστηκαν σαφώς διαφορετικά. Η παγκόσμια έκθεση έπρεπε να είναι αυτοσυντήρητη. Το εισιτήριο που πλήρωναν οι επισκέπτες έπρεπε να καλύψει το κόστος εκμετάλλευσης, αλλά η κύρια πηγή εσόδων ήταν η EXPO URBE, το σχέδιο αστικής ανάπτυξης. Η Parque EXPO όντως ήθελε να πουλήσει τα κτίρια που ανεγέρθηκαν για την EXPO μετά το τέλος της, για άλλες χρήσεις, ειδικότερα εμπορικές χρήσεις. Η γη θα επωλείτο σε επενδυτές και εργολάβους². Η προσδοκία ήταν ότι η αγορά θα αναλάμβανε μεγάλο μερίδιο των κινδύνων του EXPO URBE. Ένα consortium των μεγαλύτερων Πορτογαλικών τραπεζών χρηματοδότησαν εκ των προτέρων το πρόγραμμα αυτό.

4.2. Ο Χώρος της Έκθεσης

Η αστική περιοχή που αναπτάστηκε, εκτείνεται σε μέρος της ανατολικής Λισσαβώνας και σε μέρος του γειτονικού δήμου ονόματι Loures. Η εν λόγω περιοχή βρίσκεται κοντά στο αεροδρόμιο και στις αρχές της δεκαετίας του '90 κυριαρχείτο από απαρχαιωμένες και εγκαταλελειμμένες βιομηχανικές ζώνες και περιοχές κοινωνικής κατοικίας. Σε συμφωνία με το θέμα της έκθεσης επιλέχθηκε μία λωρίδα γης μήκους 5 χιλιομέτρων κατά μήκος της όχθης του ποταμού Τάγου. Η ζώνη επέμβασης του Parque EXPO συμπεριλαμβάνει μία περιοχή 340 εκταρίων. Μέσα στη ζώνη αυτή μία περιοχή 60 εκταρίων χρησιμοποιήθηκε για

την παγκόσμια έκθεση.

Η κεντρική θέση της περιοχής μέσα στην περιφέρεια καθώς και η φιλοδοξία να εξισορροπηθούν οι διαφορές μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Λισσαβώνας επηρέασαν την επιλογή. Πριν την έναρξη των εργασιών ανάπλασης, η περιοχή ήταν πέρα από κάθε αμφισβήτηση η περισσότερο ερειπωμένη και ρυπαρή βιομηχανική περιοχή της περιφέρειας. Ένα μικρό εγκαταλελειμμένο λιμάνι, ένα ημικατεστραμμένο διυλιστήριο πετρελαίου, δεξαμενές αποθήκευσης, ένας σκουπιδοτόπος και μία εγκατάσταση επεξεργασίας λυμάτων «διακοσμούσαν» την περιοχή. Το έδαφος κάτω από την εγκατάσταση πετροχημικών ήταν βαρύτατα μολυσμένο από κατάλοιπα πετρελαίου και άλλων ειδών κατάλοιπα από το διυλιστήριο. Ο Trancão, ένα μικρό ποτάμι που ενωνόταν με τον Τάγο στο σημείο εκείνο, ήταν μολυσμένος σε ποσοστό 100% από τις βιομηχανίες που βρίσκονταν στην κοντινή περιοχή και απελευθέρωναν τα λύματά τους ανεμπόδιστα στο ποτάμι. Για να γίνουν τα πράγματα ακόμη χειρότερα, ο Trancão πλημμύριζε τις κοντινές φτωχοσυνοικίες

με ρυπογόνο νερό.

4.3. Σχέδιο Προσέγγισης⁹

Η Parque EXPO δαπάνησε συνολικά 1,3 δις. \$ για τον καθαρισμό του εδάφους, την απομάκρυνση απαρχαιωμένων εγκαταστάσεων, την προσέλκυση κατοίκων και επιχειρήσεων, την δημιουργία νέας υποδομής και τη κατασκευή σταθμών λεωφορείων και τραίνων. Η εταιρεία ξεκίνησε με ένα κεφάλαιο 3,5 εκ. \$ από την εθνική κυβέρνηση και με γη αξίας 50 εκ. \$. Οι υπόλοιποι πόροι προέρχονται από εμπορικά δάνεια με την κυβέρνηση να είναι εγγυητής για 300 εκ. \$.

Η πρόθεση ήταν η παγκόσμια έκθεση και το πρόγραμμα ανάπλασης να δημιουργήσουν αρκετό εισόδημα για την αποπληρωμή των δανείων. Τα έσοδα από τις πωλήσεις γης ανήλθαν σε 600 εκ. \$, πάνω από τα μισά συνολικά έσοδα. Η συνεισφορά από την Ευρωπαϊκή Ένωση (βλέπε επόμενο πίνακα) αναφέρεται στον καθαρισμό της κοίτης του ποταμού Trancão κοντά στους χώρους των εκδηλώσεων. Γενικά, το θέμα της διαχείρισης του

Πίνακας 4: Χρηματοδότηση της EXPO

Πωλήσεις Γής	53%
Έσοδα από την παγκόσμια έκθεση	30%
Αξία μεριδίων υποπρογραμμάτων της EXPO	7%
Συνεισφορά από την Ε.Ε.	4%
Αξία των μετοχών της Parque EXPO '98	6%
Σύνολο	100%

Πηγή: Metropolitan Organising Capacity (Van Den Berg, Braun and Van Den Meer, 1997)

νερού και ειδικότερα των ποτάμιων συστημάτων έχει αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού και στα πλαίσια της Ε.Ε. (Ευρώπη 2000+, 1995, σελ. 87). Στο σχετικό κείμενο θίγονται ζητήματα βελτίωσης της ποιότητας των υδάτων κοινών ποτάμιων λεκανών και προώθησης της οικολογικής διευθέτησης των οχθών τους. Επισημαίνονται επίσης οι παράγοντες εκείνοι που ενδέχεται να προκαλέσουν ανισορροπίες επιζήμιες στη διαθεσιμότητα των επιφανειακών και υπογείων υδάτων.

Η Parque EXPO προτίθεται να μετατρέψει την EXPO URBE σε εναλλακτική πρόταση για την επέκταση της Λισσαβώνας μέσω ενός πλαισίου σχεδιασμού που ανταποκρίνεται στις ανάγκες των τελικών χρηστών. Το masterplan αναφέρει τους ακόλουθους στόχους (Comissario-geral da EXPO '98) [1999]:

- Τη δημιουργία ενός νέου αστικού πόλου στην περιφέρεια (με τη διασφάλιση καλής πρόσβασης και με την υποστήριξη της σχετικής οικονομικής βάσης που θα υποβοηθηθεί από προηγμένα αναπτυξιακά προγράμματα)
- Την παροχή ενός υψηλής ποιότητας αστικού περιβάλλοντος διαβίωσης μέσω ενός ισορροπημένου μείγματος αστικών λειτουργιών, με έμφαση στα πλεονεκτήματα της χωροθέτησης κοντά στο ποτάμι.

Το masterplan της EXPO URBE δίνει έμφαση στην πολυλειτουργικότητα: ανάγκες κατοικίας, εργασίας, αγορών, αναψυχής πρέπει να ικανοποιούνται στην περιοχή. Αναφορικά με τη λειτουργία της κατοικίας, οι διαφοροποιημένες προτιμήσεις κατοικίας λαμβάνονται υπόψη, με το περιβάλλον να διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο από ποτέ. Όσον αφορά τις οικονομικές λειτουργίες, η περιοχή είναι πολύ ελκυστική εξαιτίας της καλής τηλεπικοινωνιακής της υποδομής και της εξαιρετικής της προσβασιμότητας. Η προσβασιμότητα βελτιώθηκε με την κατασκευή της γέφυρας Vasco da Gama, που ολοκληρώθηκε λίγο πριν από την EXPO, μίας γέφυρας διοδίων που διασχίζει τον ποταμό Τάγο από την EXPO URBE, και συγχρηματοδοτείται από την Ε.Ε. Η κατασκευή

της γέφυρας αυτής ήταν απαραίτητη για την αποσυμφόρηση της πρώτης και μέχρι τώρα μόνης γέφυρας που διέσχισε τον Τάγο (γέφυρα της 25ης Απριλίου).

Το masterplan για την EXPO URBE συμπεριλάμβανε την κατασκευή ενός επιχειρηματικού κέντρου αρκετά κοντά στο νέο σταθμό τρένων και λεωφορείων, συνδυασμένου με ξενοδοχεία, καταστήματα (μερικά από αυτά ενταγμένα σε εμπορικό κέντρο) και εστιατόρια. Με την ανάπτυξη της EXPO URBE ως ενός νέου πόλου ανάπτυξης, η Λισσαβώνα εξελίσσεται από μονοκεντρική περιοχή σε δικεντρική (ή ίσως μία πολυκεντρική, βλέπε παράγραφο «φυσιογνωμία της πόλης»).

Για την ανάπτυξη ενός νέου κέντρου στην περιοχή, οι ζώνες επέμβασης έπρεπε να ενσωματωθούν επαρκώς στην πόλη και στην περιφέρεια. Οι επενδύσεις σε υποδομή δεν θα έπρεπε να υπηρετούν μόνο την πρόσβαση στο νέο κέντρο αλλά επίσης την εσωτερική και εξωτερική προσβασιμότητα της περιφέρειας εν γένει.

5. Ένα Χρόνο μετά την EXPO: Τα Αποτελέσματα

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέχονται από την έκθεση της Comissario –geral da EXPO '98 (1999), η παγκόσμια έκθεση ήταν επιτυχής. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός των επισκεπτών αυξανόταν καθώς η έκθεση πλησίαζε προς το τέλος της.

Σύμφωνα με δημοσκοπήσεις, 95% των επισκεπτών φαίνονται να αντιμετωπίσαν την EXPO θετικά. Περίπου 65% πίστεψαν ότι η EXPO '98 θα συνέβαλλε πολύ στην ανάπτυξη της Πορτογαλίας. Το ερώτημα που ανακύπτει εν προκειμένω είναι: Ποια ήταν τα αποτελέσματα της παγκόσμιας έκθεσης μέχρι τώρα; τι άλλο θα μπορούσε να γίνει για να ενισχυθούν τα αποτελέσματα αυτά;

5.1. Αλλαγές στην Ποιότητα του Περιβάλλοντος Διαβίωσης και Χωροθέτησης

5.1.1. Η Ζώνη Επεμβάσεων

Η περιοχή που κάποτε ήταν το λιγότερο ελκυστικό μέρος της Λισσαβώνας τώρα (1999) παρουσιάζει μία εξολοκλήρου διαφορετική εικόνα. Στο Parque das Nacoes (Πάρκο Των Εθνών), υπάρχει το Oceanarium στο κέντρο του λιμανιού, Ένα άλλο κτίριο είναι το «Pavilhao Atlantico» ένα πολυλειτουργικό στάδιο που φιλοξενεί κονσέρτα, συνέδρια, και αθλητικά γεγονότα (με χωρητικότητα 15.000 θεατών). Έπειτα έρχεται το Κέντρο Ζωντανής Επιστήμης (Living Science Centre) που άνοιξε τον Ιούλιο του 1999, με πέντε εκθέσεις να προέρχονται από διάφορα Ευρωπαϊκά μουσεία και επιστημονικά κέντρα.

Μία σημαντική κινητήριος δύναμη είναι το «Centro de Exposicoes de Lisboa», το μοντέρνο εκθεσιακό κέντρο της Λισσαβώνας, μία λειτουργία που πρωτίτερα εξυπηρετούνταν από ένα κτίριο του 1950 στο δυτικό τμήμα της πόλης και που πλέον έχει μετατραπεί σε ένα νέο συνεδριακό κέντρο.

Το λιανικό εμπόριο στην περιοχή συγκεντρώνεται μέσα και γύρω από το εμπορικό κέντρο Vasco da Gama, που βρίσκεται στην πρώην αίθουσα υποδοχής της EXPO και συνδέεται με τον νέο σταθμό, Gare do Oriente, μέσω μιας πεζογέφυρας. Το σύγχρονο συγκρότημα σταθμών είναι σημείο συνάντησης για τραίνα, λεωφορεία, και για τον αστικό σιδηρόδρομο και προσφέρει επαρκείς θέσεις στάθμευσης. Ο αστικός σιδηρόδρομος συνδέει την περιοχή με την κεντρική επιχειρηματική περιοχή (Central Business District) που βρίσκεται στο κέντρο της πόλης, ενώ υπάρχει κατευθείαν σύνδεση με το αεροδρόμιο.

Κοντά στο σταθμό μία επιχειρηματική ζώνη υψηλού επιπέδου ανεγείρεται (1999), με σκοπό να καταστεί η νέα Κεντρική Επιχειρηματική Περιοχή της Λισσαβώνας. Ένα ισχυρό της σημείο είναι η υψηλού επιπέδου τηλεπικοινωνιακή της υποδομή.

5.1.2. Υποδομή

Η παγκόσμια έκθεση έχει βελτιώσει όχι μόνο το περιβάλλον διαβίωσης και χωροθέτησης της περιοχής επέμβασης, αλλά και εκείνο άλλων περιοχών της Λισσαβώνας. Στο χώρο της EXPO διάφορες επενδύσεις πραγματοποιήθηκαν που βελτίωσαν σημαντικά την εσωτερική προσβασιμότητα. Ο αστικός σιδηρόδρομος επεκτάθηκε και δύο νέοι περιφερειακοί δρόμοι κατασκευάστηκαν –ο εξωτερικός και ο εσωτερικός περιφερειακός δρόμος– που έχουν ανακουφίσει το κέντρο της πόλης από μερική από την διαμπερή κυκλοφορία. Με την ολοκλήρωση της γέφυρας Vasco da Gama, η γέφυρα της 25ης Απριλίου δεν είναι πλέον η μοναδική σύνδεση με τη νότια όχθη του Τάγου. Οι πόλεις στην άλλη πλευρά του ποταμού σαφώς επωφελούνται επίσης από τον νέο τρόπο διάσχισης του ποταμού που προσφέρει η γέφυρα. Η εξωτερική προσβασιμότητα της πόλης έχει βελτιωθεί μέσω συνδέσεων με περιφερειακά, εθνικά και διεθνή δίκτυα.

5.2. Οικονομικά Αποτελέσματα⁵

Η παγκόσμια έκθεση έχει δημιουργήσει οικονομικά αποτελέσματα σε διάφορα επίπεδα. Πρώτα από όλα, η εκδήλωση παρείχε πολλή δουλειά για τις Πορτογαλικές κατασκευαστικές εταιρείες, αρχιτέκτονες, εργολάβους και προμηθευτές του κατασκευαστικού εμπορίου. Η άμεση συνεισφορά της EXPO στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν κυμάνθηκε το 1998 από 0,9% έως 1,2%, πρόσθετα στην ουσιαστική συνεισφορά της στο ΑΕΠ τα προηγούμενα χρόνια (1996: 0,1%-0,3%, 1997: 0,6%). Μεταξύ 1994 και 1996 η εκδήλωση δημιούργησε 18.000 θέσεις απασχόλησης, το 1997 περίπου 19.000 και το 1998 23.000 έως 29.000. (Comissario-geral da EXPO '98, 1999).

Η περιοχή επεμβάσεων αναπτύχθηκε στο δεύτερο κέντρο της Λισσαβώνας. Η Parque das Nacoes προσέλκυσε σημαντικό αριθμό επισκεπτών. Στους δέκα μήνες μετά το τέλος της EXPO, δέκα εκατομμύρια άνθρωποι επισκέφθηκαν το πάρκο (Marcelino, 1999), η είσοδος στο οποίο ήταν δωρεάν. Το κορυφαίο

αξιοθέατο ήταν το Oceanarium με ένα εκατομμύριο επισκέπτες. Η εναρκτήρια περίοδος, η οποία ήταν κρίσιμη επειδή η εμπορική περιοχή και το εκθεσιακό κέντρο δεν είχαν ακόμη ανοίξει, πήγε καλύτερα του αναμενόμενου. Ειδικά τα Σαββατοκύριακα το πάρκο υποδέχεται πολλούς κατοίκους της πόλης οι οποίοι αρέσκονται στους πλούσιους χώρους που προσφέρονται. Τις καθημερινές, εκτός της περιόδου των καλοκαιρινών διακοπών, οι συνθήκες είναι πολύ πιο ήσυχες. Το πάρκο είναι τότε χώρος σχολικών εκδρομών. Η Parque EXPO έχει συνειδητά επιλέξει να διατηρήσει την ζωντανία των χώρων της EXPO. Δύο εβδομάδες μετά το τέλος της έκθεσης (δηλαδή στις 16 Οκτωβρίου 1998), το Parques das Nacoes άνοιξε τις πύλες του.

Η περιοχή γύρω από το πάρκο (εντός της περιοχής επεμβάσεων) έχει επίσης εξελιχθεί θετικά. Κάθε ημέρα 70.000 άνθρωποι χρησιμοποιούν το Estacao do Oriente (το νέο σιδηροδρομικό, λεωφορειακό, και αστικό σιδηροδρομικό σταθμό), που εξυπηρετεί 25 εκ. ταξιδιώτες το χρόνο. Ο σταθμός αναμενόταν (1999) να αναπτυχθεί στην κύρια μεταφορική σύνδεση της περιφέρειας. Όλα τα τρέινα (321 συνολικά) – τοπικά, περιφερειακά, και εθνικά- σταματούν στον σταθμό αυτό.

Οι πωλήσεις γης προχωρούσαν ευνοϊκά. Τον Αύγουστο του 1999, 1,1 εκ. τετρ. μέτρα είχαν ήδη πωληθεί, περισσότερα από την μισή συνολικά δομημένη περιοχή που είχε σχεδιασθεί (2,1 εκ. τετρ. μέτρα). Τα έσοδα ανέρχονταν σε περίπου 70,2 εκ. σκούδα από τις πωλήσεις γης. 707.000 τετρ. μέτρα προορίζονταν για κατοικίες και 406.000 για οικονομικές δραστηριότητες. Μεταξύ των εταιρειών που έχουν ήδη εγκαταστήσει γραφεία τους στην περιοχή ήταν η Portugal Telecom, Telecel (τηλεπικοινωνίες), Sony, Mitsubishi, Ford. Ο αριθμός των εργαζόμενων στην περιοχή ήταν 5.000 (1999), ο οποίος σύμφωνα με το σχεδιασμό αναμενόταν να αυξηθεί σε 10.000 το 2001 και σε 18.000 το 2008. Ο αριθμός των κατοίκων στους χώρους της EXPO ήταν 2.500 (1999), σχετικά μέτριος. Μέχρι το 2001 υπολογιζόταν να φθάσει τους 8.000, ενώ οι εκτιμήσεις για το 2008 αναφέρουν τον αριθμό

των 25.000 κατοίκων.

Οι εταιρείες θεωρούν την περιοχή πολύ ελκυστική αναφορικά με την εξαιρετική πρόσβαση (αστικός σιδηρόδρομος, λεωφορεία, τρέινα και ειδικότερα η άμεση σύνδεση με το αεροδρόμιο), την σύγχρονη τηλεπικοινωνιακή υποδομή και τον άπλετο χώρο.

Για την οικονομική αναζωογόνηση της περιοχής σημαντική ήταν η αποφυγή της δημιουργίας μίας πόλης-φαντάσματος. Αυτός ήταν ο λόγος που η Parque EXPO αποφάσισε να αφήσει το πάρκο ανοικτό στο κοινό αμέσως μετά το τέλος της EXPO. Με την ενέργεια αυτή, ο οργανισμός πέτυχε να διατηρήσει την υπάρχουσα δυναμική και ταυτόχρονα να επανεισάγει την ζωντανία στην περιοχή. Για τη διατήρηση της ελκυστικότητας του Parque das Nacoes, η Parque EXPO σχεδίασε ένα πρόγραμμα το οποίο συνόδεψε το κλείσιμο ενός περιπτέρου με το άνοιγμα ενός νέου αξιοθέατου. Εκτός από αυτό, ο οργανισμός έχει υπερβάλλει εαυτόν για να διατηρήσει τα κατασκευαστικά έργα μέσα σε αποδεκτά όρια για να αποφύγει την δημιουργία ενός τεράστιου εργοταξίου. Η προσέγγιση αυτή απέβη πολύ πετυχημένη.

5.2.1. Τουρισμός

Η EXPO προέβλεπε την Πορτογαλία και τη Λισσαβώνα ως τουριστικό προορισμό, και όχι χωρίς επιτυχία. Το 1998 η χώρα εμφάνισε 11,6% περισσότερους επισκέπτες από την προηγούμενη χρονιά (μία αύξηση που οφείλεται εν μέρει στην EXPO), το υψηλότερο ποσοστό αύξησης όλων των χωρών-μελών του Παγκόσμιου Οργανισμού Τουρισμού (Direcao-General do Turismo, 1998). Τα έσοδα από τον τουρισμό αυξήθηκαν περισσότερο από 13% το 1997 (Comissario-geral da EXPO '98, 1999). Η ύφεση που αναμενόταν από πολλούς το πρώτο χρόνο μετά την έκθεση δεν συνέβη. Η υποθετικά κορεσμένη τουριστική αγορά της Πορτογαλίας απέκτησε νέο παλμό από την παγκόσμια έκθεση. Ως προορισμός επιχειρηματικού τουρισμού, η Λισσαβώνα επίσης φαίνεται να επωφελείται από την EXPO, όπως είναι προφανές από την άνοδο της στην κατάταξη των

συνεδριακών πόλεων. Το εκθεσιακό κέντρο τη Λισσαβώνας επίσης παρουσίασε σημαντική αύξηση του αριθμού των επισκεπτών.

Η μέση πληρότητα των ξενοδοχείων της Λισσαβώνας το 1998 ήταν συνεχώς υψηλότερη από την αντίστοιχη του 1997. Το 1999 τα ποσοστά πληρότητας κατά τη διάρκεια των πέντε πρώτων μηνών ήταν υψηλότερα από εκείνα του 1998. Τους μήνες Ιούνιο, Ιούλιο και Αύγουστο του 1999 τα ξενοδοχεία ήταν ομολογουμένως λιγότερο πλήρη από ότι ήταν ένα χρόνο πριν (η EXPO άνοιξε στις 22 Μαΐου 1998), αλλά περισσότερο πλήρη από το 1997. Το συμπέρασμα που φαίνεται να εξάγεται είναι ότι ο αριθμός των διανυκτερεύσεων σε ξενοδοχεία της Λισσαβώνας έχει αυξηθεί σημαντικά μετά την EXPO. Αν και η αιτιακή σχέση μεταξύ της παγκόσμιας έκθεσης και των αυξημένων ποσοστών πληρότητας είναι δύσκολο να αποδειχθεί, η Πορτογαλική κυβέρνηση είναι πεπεισμένη ότι η EXPO έχει ενισχύσει την τουριστική θέση της Λισσαβώνας.

Σύμφωνα με μία έρευνα σχετικά με την εικόνα της πόλης που διεξήχθη από το Turismo de Lisboa το Σεπτέμβριο του 1998, οι επισκέπτες είναι εν γένει ευχαριστημένοι με την πόλη. Πάνω από μισοί από τους ερωτηθέντες (51,5%) θεώρησαν την EXPO ως το κύριο κίνητρο για να την επισκεφθούν. Όχι λιγότερο από 96% υποσχέθηκαν ότι θα συστήσουν τη Λισσαβώνα ως τουριστικό προορισμό (Turismo de Lisboa, 1998). Χάρη στην EXPO, η Πορτογαλία και η πρωτεύουσά της κέρδισαν για λογαριασμό τους πολλούς πρεσβευτές.

5.3. Επίδραση στην Εικόνα της Πόλης⁶

Η EXPO '98 έχει βελτιώσει σημαντικά την εικόνα της πόλης και της Πορτογαλίας. Πριν από μία παγκόσμια έκθεση δεν υπέφεραν τόσο από μία αδύνατη (κακή) εικόνα όσο από την έλλειψη διεθνούς αναγνώρισης, και οι δύο ήταν πρακτικά άγνωστες. Η εκδήλωση είχε μία άνευ προηγουμένου συνεισφορά στην διεθνή φήμη της Πορτογαλίας και της πρωτεύουσάς της. Αυτή

η τεράστια προβολή στα ΜΜΕ ήταν πολύ σημαντική για το status της Λισσαβώνας. Χωρίς μία μεγάλη εκδήλωση όπως η EXPO τέτοια βελτίωση του status της πόλης θα ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί.

5.3.1. Εθνική Υπερηφάνεια

Μία από τις μεγαλύτερες επιδράσεις της EXPO ήταν ωστόσο η ενστάλαξη αισθημάτων εθνικής υπερηφάνειας σε ολόκληρη την Πορτογαλία. Πριν από την παγκόσμια έκθεση ο κόσμος ήταν επιφυλακτικός, και τα ΜΜΕ κυρίως αναρωτιόνταν πόσο θα κόστιζαν όλα. Ειδικά έξω από τη Λισσαβώνα η χρησιμότητα της EXPO αμφισβητήθηκε εξ αρχής. Πολύ λιγότερα λέγονταν σχετικά με τα πιθανά θετικά, όχι πάντα ποσοτικοποιημένα αποτελέσματα, τα οποία ήταν ακριβώς εκείνα που έκαναν την εκδήλωση αυτή επιτυχημένη. Ένα χρόνο μετά την παγκόσμια έκθεση υπήρχε ένα περήφανο αίσθημα επιτυχίας. Οι Πορτογάλοι έχουν γίνει πιο σίγουροι για τον εαυτό τους από ότι ήταν πριν από την EXPO. Στο Parque das Nações η Λισσαβώνα δείχνει πλάι στην πολύτιμη πολιτιστική της κληρονομιά, το πρόσωπο μίας μοντέρνας μητρόπολης.

Η εφαρμογή ενός προγράμματος αστικής ανάπλασης και η παγκόσμια έκθεση της Λισσαβώνας επέφεραν μία σημαντική σειρά επιδράσεων στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική πραγματικότητα της Πορτογαλίας και αποτέλεσαν παράγοντα ενίσχυσης της εικόνας και διεθνούς αναγνώρισης της Πορτογαλίας. Πρώτα από όλα, εξ' αιτίας της καινοτόμου ικανότητας, οργάνωσης, επιτυχίας και ποιότητας που επιδείχθηκε. Δεύτερον, εξ' αιτίας της πολύ θετικής αντίδρασης των ανθρώπων στους δρόμους που εκφράστηκε με τη δημόσια αποδοχή, το βαθμό ικανοποίησης και την εμπιστοσύνη που μεταδόθηκε από το έργο.

Οι εμπειρίες με την παγκόσμια έκθεση του 1998 και των εορτασμών σχετικά με την πολιτιστική πρωτεύουσα της Ευρώπης το 1994 αφύπνισαν τη Λισσαβώνα και άλλες πόλεις

της Πορτογαλίας σχετικά με το γεγονός ότι οι εκδηλώσεις μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στην εικόνα τους. Η Λισσαβώνα εμφανίζεται να έχει μάθει πολλά από τα θετικά και τα αρνητικά παραδείγματα του εξωτερικού. Οι εκδηλώσεις έχουν τη δυνατότητα να δράσουν ως καταλύτες για την καλύτερη πρόσβαση όταν γίνονται επενδύσεις στις δημόσιες μεταφορές και στο μεταφορικό δίκτυο. Τα καλά παραδείγματα βρίσκουν καλούς μιμητές: το Πόρτο προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία της ανακήρυξης του ως Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης το 2001 (μαζί με το Ρότερνταμ) για να ανανεώσει το κέντρο του. Το 2004 η Πορτογαλία φιλοξένησε το Ευρωπαϊκό Πρωτάθλημα Ποδοσφαίρου, το οποίο αποτέλεσε άλλη μία εξαιρετική ευκαιρία για την επίτευξη κοινωνικών και οικονομικών στόχων, όπως και στόχων προώθησης/προβολής της πόλης.

Τονίζεται ωστόσο, ότι η Λισσαβώνα όπως και οι υπόλοιπες πόλεις της Ευρώπης, εκτός του ότι έχουν τη δυνατότητα να βελτιώσουν την ανταγωνιστική τους θέση μέσω τέτοιων εκδηλώσεων, ταυτόχρονα μπορούν μέσω της δημιουργίας δικτύων συνεργασίας μεταξύ τους να επιτύχουν περαιτέρω ανάπτυξη. Ειδικότερα (Ευρώπη 2000+, σελ. 19), «οι κοινές δράσεις συνεργασίας μεταξύ των μεγάλων αστικών κέντρων θα ενισχύσουν τη συμπληρωματικότητά τους και θα ενθαρρύνουν τη διαμόρφωση συντονισμένων μέτρων χωροταξίας». Αυτό είναι δυνατό να γίνει στον τομέα των μεταφορών με την υιοθέτηση πολιτικών σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την ανάπτυξη συνδυσασμένων συστημάτων μεταφορών σε περιοχές Κέντρου Πρωτευουσών, προκειμένου να αποφευχθεί η συμφόρηση. Επίσης, η συνεργασία μεταξύ πόλεων μπορεί να επεκταθεί και στον οικονομικό τομέα, όπως αναφέρεται στο σχετικό κείμενο, προκειμένου να δημιουργηθούν αληθινά συστήματα μητροπόλεων με ολοκληρωμένο χαρακτήρα. Το περιβάλλον ακόμη, αποτελεί τομέα στον οποίο η συνεργασία μεταξύ πόλεων μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα μέσω του καθορισμού κοινών προσανατολισμών για την προστασία του.

Η παγκόσμια έκθεση (EXPO '98) αποτέλεσε σημείο καμπής για την Λισσαβώνα και ολόκληρη την Πορτογαλία. Η εκδήλωση πρόσδωσε στην χώρα και την πρωτεύουσά της διεθνή φήμη, που οδήγησε σε σημαντική αύξηση του αριθμού των επισκεπτών, κατά τη διάρκεια του έτους διοργάνωσης και του επόμενου έτους. Η παγκόσμια έκθεση ενέπνευσε αισθήματα υπερηφάνειας και αυτοπεποίθησης στον Πορτογαλικό πληθυσμό. Η αισιοδοξία για το μέλλον επικρατεί στην χώρα.

Η ανάπτυξη της πιο ερειπωμένης βιομηχανικής περιοχής της Λισσαβώνας απέδωσε στην πόλη μία νέα κεντρική περιοχή. Μία περιοχή διεθνούς κύρους, μέσω της οποίας η Πορτογαλική πρωτεύουσα έχει τη δυνατότητα να συναγωνισθεί τις άλλες Ευρωπαϊκές πόλεις. Ιδιαίτερη έμφραση δόθηκε κατά την ανάπτυξη της σε θέματα ποιότητας και στην διασφάλιση της ζωντανιάς της με την ενίσχυση των μεικτών λειτουργιών. Η EXPO έχει επίσης λειτουργήσει ως καταλύτης για την αναβάθμιση της εσωτερικής και εξωτερικής προσβασιμότητας της πόλης.

Μία ανησυχία για το μέλλον είναι η κάπως απομονωμένη θέση του χώρου της EXPO (εξ' αιτίας της λειτουργίας της υποδομής και ως εμποδίου), η οποία μπορεί ενδεχομένως να παρεμποδίσει τις ροές προς το άμεσο περιβάλλον της. Η πρόκληση για τη Λισσαβώνα είναι να χρησιμοποιήσει την νέα κεντρική περιοχή ως καταλύτη για την κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση μίας πολύ ευρύτερης περιοχής. Αυτό εγείρει μεγάλες απαιτήσεις σε θέματα οργανωτικής ικανότητας και απαιτεί όραμα και στρατηγική για την επιθυμητή κοινωνική και οικονομική δομή της πόλης, όπως επίσης και για την επιθυμητή ποιότητα του περιβάλλοντος διαβίωσης και χωροθέτησης.

6. Αξιολόγηση των Επιπτώσεων της EXPO '98

6.1. Εισαγωγή

Η ελκυστικότητα των πόλεων φαίνεται όλο και περισσότερο να συσχετίζεται με την ποιότητα διαβίωσης, όχι μόνο όσον αφορά τους κατοίκους της και εκείνους που την επισκέπτονται, αλλά

επίσης και τις επιχειρήσεις. Οι άνθρωποι προσδίδουν μεγάλη σημασία σε ένα καθαρό και ασφαλές περιβάλλον διαβίωσης, στην ύπαρξη υψηλής ποιότητας υπηρεσιών, και σε μία ισορροπημένη κοινωνική δομή. Αφού οι επιχειρήσεις τείνουν να επιλέγουν μία περιοχή με βάση το μέγεθος και την ποιότητα του εργατικού δυναμικού, η συμπεριφορά τους στο θέμα του τόπου εγκατάστασης επηρεάζεται επίσης από την ποιότητα του περιβάλλοντος διαβίωσης.

Με βάση τις ανωτέρω θεωρήσεις και για να έχουν την δυνατότητα να ανταγωνισθούν με άλλες περιοχές σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, οι πόλεις αισθάνονται μία αυξανόμενη ανάγκη να επενδύσουν στις δικές τους ελκτικές δυνάμεις. Ο σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η αναγνώριση των παραγόντων που υπεισέρχονται στη δημιουργία της ελκυστικής πόλης.

Η Λισσαβώνα, σε στενή συνεργασία με την Πορτογαλική κυβέρνηση, άδραξε την ευκαιρία που της πρόσφερε η Παγκόσμια Έκθεση (EXPO '98) για να κερδίσει την διεθνή αναγνώριση και ταυτόχρονα να μετατρέψει την πιο απαρχαιωμένη βιομηχανική της περιοχή σε ένα νέο μοντέρνο αστικό κέντρο με ένα μείγμα υψηλού επιπέδου λειτουργιών και εξαιρετικής προσβασιμότητας.

Επειδή είναι αλήθεια ότι οι πόλεις μπορούν να μάθουν από τις εμπειρίες άλλων πόλεων, είναι ενδιαφέρον να αναζητήσει κανείς το κατά πόσο η Λισσαβώνα πέτυχε να καταστεί περισσότερο ελκυστική, τι επενδύσεις έγιναν και κατά πόσο η οργανωτική δυνατότητα στην πόλη συνέβαλε στην επιτυχία. Το πλαίσιο της έρευνας των Van den Berg, Braun και Van der Meer παρουσιάζεται στον επόμενο πίνακα και παρέχει μία άποψη των παραγόντων που τείνουν να προωθήσουν την ανάπτυξη στην ελκυστική πόλη.

Το πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο η Λισσαβώνα πέτυχε να κερδίσει σε κύρος και προβολή. Έχουν οι επενδύσεις ενισχύσει την ποιότητα του περιβάλλοντος εργασίας και διαβίωσης καθώς και την κοινωνική, οικονομική δομή και την

εικόνα της πόλης;

6.2. Ποιότητα του Περιβάλλοντος Εργασίας και Διαβίωσης

Η ποιότητα του περιβάλλοντος εργασίας και διαβίωσης έχει ασφαλώς εξελιχθεί κατά τον τελευταίο καιρό (1999). Η EXPO URBE στη Λισσαβώνα δεν θυμίζει ούτε στο ελάχιστο την απαρχαιωμένη βιομηχανική ζώνη του παρελθόντος.

Οι επενδύσεις έχουν επίσης καταστήσει την πόλη ευκολότερα προσβάσιμη. Η Λισσαβώνα οφείλει πολλά στην παγκόσμια έκθεση για την καλύτερη εσωτερική και εξωτερική προσβασιμότητα, που επιτεύχθηκε μέσω της κατασκευής περιφερειακών οδών, της δεύτερης γέφυρας που διασχίζει τον Τάγο ποταμό και προσφέρει πρόσβαση στην νεοαναπτυχθείσα ζώνη, της επέκτασης του αστικού σιδηροδρόμου και της κατασκευής ενός νέου σταθμού για τραίνα, λεωφορεία και αστικό σιδηρόδρομο στους χώρους της EXPO.

6.3. Οικονομική Δομή

Η πόλη έχει σαφώς επωφεληθεί από την EXPO για να προωθήσει επενδύσεις μεγάλης κλίμακας στην πιο υποβαθμισμένη βιομηχανική περιοχή της. Η οικονομική δομή έχει βελτιωθεί σημαντικά. Η πόλη απολαμβάνει αυξημένη δημοτικότητα ως συνεδριακή και εκθεσιακή πόλη ενώ ολοένα και περισσότεροι τουρίστες την ανακαλύπτουν. Ο μέσος δείκτης πληρότητας των τοπικών ξενοδοχείων ήταν σημαντικά μεγαλύτερος μετά το τέλος της EXPO από ότι ήταν πριν από αυτήν. Η ζώνη επέμβασης της Parque EXPO αναπτύσσεται ταχέως ως το δεύτερο κέντρο της Λισσαβώνας. Η φιλοδοξία είναι να καταστεί πόλος έλξης για ψυχαγωγία, καταστήματα, γραφεία, και κατοικίες. Το Parque das Nacoes προσελκύει πολλούς επισκέπτες: 10 εκ. στους πρώτους δέκα μήνες μετά το τέλος της έκθεσης. Η πραγματοποίηση της EXPO URBE έχει επίσης προκαλέσει το ενδιαφέρον και για άλλες περιοχές του παραλιακού μετώπου.

6.4. Εικόνα της Πόλης

Η Λισσαβώνα είναι ήδη στο δρόμο για τη βελτίωση της εικόνας της. Έχει πετύχει να κερδίσει την διεθνή αναγνώριση. Πράγματι, πριν την EXPO η πόλη δεν υπέφερε τόσο από την κακή της εικόνα όσο από την έλλειψη συγκεκριμένης εικόνας. Χάρη στην παγκόσμια προσοχή των ΜΜΕ περισσότεροι άνθρωποι εκτός Πορτογαλίας γνώρισαν τις ποιότητες που έχει να προσφέρει η Λισσαβώνα, γεγονός που έχει κάνει την περιοχή πιο ελκυστική στον τουρισμό και τις επιχειρήσεις. Επιπρόσθετα, η κατασκευή ενός νέου κέντρου (EXPO URBE) έχει προφανώς βελτιώσει την εικόνα της πόλης γενικότερα, και της ανατολικής της περιοχής ειδικότερα. Τέλος, εξαιτίας της ευνοϊκής ανάπτυξης του τουρισμού (ανάπτυξη της τάξης του 11% τον χρόνο της έκθεσης-1998 και σχεδόν 3% τον επόμενο χρόνο), η EXPO έχει επίσης συμβάλλει στην ενδυνάμωση του κύρους της χώρας.

6.5. Επενδύσεις

Σύμφωνα με τα προηγούμενα, η Λισσαβώνα πέτυχε να κερδίσει σε θέματα ελκτικότητας και κύρους. Το ερώτημα που τώρα εγείρεται αφορά τον τρόπο με τον οποίο το αποτέλεσμα αυτό επιτεύχθηκε και τα συμπεράσματα που μπορούν να συναχθούν. Σχετικά με τη Λισσαβώνα το συμπέρασμα που συνάγεται είναι ότι η ποιότητα, παικιλία και η μεταφορική υποδομή είναι οι παράγοντες που συνέβαλαν στην επιτυχία των επενδύσεων.

6.6. Ποιότητα

Η Λισσαβώνα έδωσε μεγάλο βάρος στο θέμα της ποιότητας. Η υπεράσπιση των οπτικών ποιτήτων ήταν ένας αντικειμενικός στόχος του στρατηγικού σχεδίου του 1992. Ο δήμος ήταν ενήμερος ότι οι ιστορικές ποιότητες του παλαιού κέντρου της πόλης έπρεπε να διαφυλαχθούν. Η ποιότητα ήταν επίσης η βασική αρχή ανάπτυξης της EXPO URBE. Το γενικό πολεοδομικό σχέδιο της ζώνης αυτής ασχολούνταν με τη διαμόρφωση αστικού

Εικόνα 2: Το Πλαίσιο Έρευνας της Ελκυστικής Πόλης

Πηγή: Van den Berg, Braun and Van der Meer

περιβάλλοντος υψηλής ποιότητας. Μέχρι τώρα (1999), η αρχή αυτή φαίνεται επιτυχημένη, αν κρίνει κανείς από τον πλούτο πάρκων και κήπων, από τους καθαρούς δρόμους και την ασυνήθιστη αρχιτεκτονική μερικών κτιρίων. Η υψηλή ποιότητα προσδίδει στην περιοχή μία ατμόσφαιρα μητρόπολης.

6.7. Ποικιλία

Η Λισσαβώνα αναγνωρίζει τη σημασία της ποικιλίας. Ο δήμος προσπαθεί ενεργά να υποστηρίξει την χρήση της κατοικίας στην κεντρική περιοχή της πόλης και να διαφοροποιήσει την κοινωνική δομή του κέντρου με τους πολλούς ηλικιωμένους (για παράδειγμα, προσελκύνοντας νεότερες ομάδες πληθυσμού). Η διαφοροποίηση και η ποικιλία ήταν πρώτες προτεραιότητες στην ανάπτυξη της EXPO URBE. Στο γενικό πολεοδομικό σχέδιο, η Πορτογαλική κυβέρνηση και η πόλη της Λισσαβώνας εξέφρασαν την επιθυμία να δημιουργήσουν ένα ισορροπημένο μείγμα αστικών λειτουργιών ως απαραίτητου συστατικού στοιχείου για την επίτευξη υψηλού βιοτικού επιπέδου.

Η μείξη των λειτουργιών διασφαλίζει την ζωντάνια στη πόλη μέρα και νύχτα. Το ότι η ζωντάνια θεωρείται σημαντική, είναι ολοφάνερο από τις προσπάθειες της Parque EXPO. Μετά το τέλος της παγκόσμιας έκθεσης, ο οργανισμός αυτός δεν ήθελε με κανένα τρόπο να απολέσει την κεκτημένη του ταχύτητα. Πολύ σύντομα το πάρκο άνοιξε ξανά για το κοινό στα πλαίσια της προσπάθειας να διατηρηθεί ζωντανό το ενδιαφέρον του ιδιωτικού τομέα για την περιοχή.

6.8. Μεταφορική Υποδομή

Είναι τεράστια η σημασία της μεταφορικής υποδομής στην αναπτυξιακή διαδικασία. Η Λισσαβώνα έχει σαφώς επενδύσει σε υποδομή: νέα γέφυρα που διασχίζει τον Τάγο ποταμό, επέκταση του αστικού σιδηροδρόμου, κατασκευή νέων δρόμων και κατασκευή νέου σταθμού για τραίνα, λεωφορεία και αστικό σιδηρόδρομο στην EXPO URBE. Οι επενδύσεις αυτές βελτίωσαν σημαντικά την εσωτερική προσβασιμότητα

της αστικής περιφέρειας.

7. Οργάνωση

Οι επενδύσεις που αποσκοπούν στην ελκυστική πόλη προϋποθέτουν όχι μόνο μέσα αλλά πολύ περισσότερο, οργανωτική ικανότητα/δυνατότητα. Βασίσθηκαν οι επενδύσεις σε όραμα και στρατηγική: ποια δίκτυα συνεργασίας δημόσιου-ιδιωτικού τομέα ενεργοποιήθηκαν; πώς απέκτησαν οι πόλεις πολιτική και κοινωνική συναίνεση για τις επενδύσεις αυτές; ποιες απαιτήσεις επιβλήθηκαν στη ηγεσία τη κυβέρνηση; Όλα τα ανωτέρω ουσιαστικά αφορούν και εκφράζουν αυτό που με μία φράση αποδίδεται με τον όρο «αστική διακυβέρνηση». Το θεωρητικό της υπόβαθρο παρουσιάζεται συνοπτικά στις επόμενες παραγράφους και σε συνάρτηση με τα φαινόμενα της αστικής επιχειρηματικότητας και των κυβερνήσεων συνασπισμών.

7.1. Η εμφάνιση της επιχειρηματικότητας

Η αστική επιχειρηματικότητα (urban entrepreneurialism) καθώς επίσης και ο ανταγωνισμός των πόλεων εμφανίστηκαν με στόχο την αντιμετώπιση της αυξημένης οικονομικής αβεβαιότητας που απορρέει από παγκόσμιες και εθνικές διαδικασίες οικονομικού και πολιτικού μετασχηματισμού.

Ο Griffiths τονίζει ότι η αστική επιχειρηματικότητα αντικατέστησε την διαχειριστική προσέγγιση (managerialist approach) στην αστική διακυβέρνηση. Τα κύρια χαρακτηριστικά της διαχειριστικής προσέγγισης περιλαμβάνουν την έμφαση στην κατανομή των δημόσιων πόρων (παρά στην προσέλκυση επενδύσεων), τις γραφειοκρατικές οργανωτικές δομές στην παροχή υπηρεσιών (παρά τις ευέλικτες και λιγότερο τυπικές προσεγγίσεις) και μία ιδεολογία βασισμένη στην κοινωνική πρόνοια (αντί της ιδεολογίας που επιδιώκει την απόκτηση πλούτου και την ανταγωνιστικότητα) (στον Oatley 1998, σελ. 41-2). Η αστική επιχειρηματικότητα είναι αιτία και αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των πόλεων στο επίπεδο της χάραξης πολιτικής (Hall 1998α, σελ. 295.286; Griffiths στον Oatley 1998, σελ. 41-2). Εν γένει, εκφράζεται η άποψη

ότι η αστική επιχειρηματικότητα εμφανίστηκε σαν αποτέλεσμα και απάντηση στην κατάρρευση των φορντιστικών κοινωνικών δημοκρατικών πλαισίων (βασισμένων στην πλευρά της ζήτησης) και στην διεθνοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και ιδιαίτερα των επενδυτικών ροών (Griffiths στον Oatley 1998, σελ. 41-2; McCarthy 1998, σελ. 338; Albrechts 1993, σελ. 45; Harvey 1989).

7.2. Αστική Επιχειρηματικότητα – Κυβερνώντες Συνασπισμοί

Η σχετικά πρόσφατη αυτή μορφή αστικής διακυβέρνησης εκφρασμένης με τον όρο 'αστική επιχειρηματικότητα', χαρακτηρίζεται στο στρατηγικό επίπεδο, από μία μεταστροφή από την τοπική παροχή πρόνοιας και υπηρεσιών σε πολιτικές πιο εξωτερικά προσανατολισμένες και σχεδιασμένες για να ενισχύσουν την τοπική οικονομική ανάπτυξη (Hall 1998a, σελ. 2).

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της είναι οι νέες θεσμικές αλλαγές που γίνονται ειδικά σε ζητήματα συνεργασίας με τον ιδιωτικό τομέα και την καθιέρωση των κοινοπραξιών (public private partnerships) δημόσιου / ιδιωτικού τομέα. Οι νέες αυτές αλλαγές προέκυψαν από τους τρόπους με τους οποίους εκλεγμένοι δημόσιοι λειτουργοί (συχνά με περιορισμένους πόρους στη διάθεσή τους) εσκεμμένα συνεργάζονται με τον ιδιωτικό τομέα για να δημιουργήσουν την δυνατότητα να διακυβερνήσουν.

Εδώ ακριβώς είναι και το σημείο που υπεισέρχεται η θεωρία των «κυβερνώντων συνασπισμών». Είναι γνωστή η ρητορική που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία 15 περίπου χρόνια σχετικά με την εμφάνιση των λεγόμενων «κυβερνώντων συνασπισμών» που αποδίδονται με τους αγγλικούς όρους «growth coalitions» και «urban regimes». Οι θεωρίες αυτές αναπτύχθηκαν μέσα από την προσπάθεια να εξηγηθεί η νέα φύση της αστικής πολιτικής που διαμορφώνεται όσον αφορά το ποιος κυβερνά τις πόλεις, ποιος έχει πρόσβαση στην εξουσία και ποιος όχι. Τα ερωτήματα αυτά δεν έχουν πλέον ξεκάθαρη απάντηση από τη

στιγμή που οι τοπικές κυβερνήσεις απέκτησαν επιχειρηματική νοοτροπία και άρχισαν να συνεργάζονται στενά με τον ιδιωτικό τομέα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τον περιορισμό των χρηματοδοτήσεων από την κεντρική διοίκηση προς τις τοπικές αυτοδιοικήσεις και των πόρων που μπορούν να συγκεντρώσουν οι τελευταίες μέσω των δημοτικών τελών, ανάγκασε τις πόλεις να αρχίσουν να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες που παραδοσιακά αποτελούσαν αντικείμενο ειδικότητας του ιδιωτικού τομέα.

Η αυξημένη αυτή εμπλοκή του δημόσιου τομέα στην επιδίωξη στόχων οικονομικής ανάπτυξης αντιπροσωπεύει μία μεγάλη αλλαγή στη φύση της τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι τελευταίες έχουν συνάψει συμμαχίες με ομάδες συμφερόντων που ανήκουν στον ιδιωτικό τομέα.

Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των ομάδων αυτών και των τοπικών κυβερνήσεων έχουν απασχολήσει τις πολιτικές επιστήμες, την αστική γεωγραφία και την κοινωνιολογία από τις οποίες απορρέουν και οι θεωρίες των «κυβερνώντων συνασπισμών». Σύμφωνα με αυτές, οι αρχές της επιχειρηματικής πλέον πόλης (Βασενχόβεν 2002, σελ. 10), αυτονομούνται από την κεντρική διοίκηση και λειτουργούν στο πλαίσιο ενός ιδιότυπου «κυβερνώτος συνασπισμού» ως εταίροι της τοπικής ή διεθνούς επιχειρηματικής κοινότητας.

Ο Βασενχόβεν (ibid, σελ. 11) επισημαίνει ότι κάθε πολεοδόμος αναγνωρίζοντας την αποτυχία του «διατακτικού σχεδιασμού» και την ανάγκη ευρύτερης συμμετοχής των πολιτών, καλοδέχθηκε την «εισβολή» αυτής της νέας έννοιας και προσέγγισης γνωστής με τον όρο «urban governance». Αυτό έγινε προφανώς γιατί η νέα αυτή προσέγγιση εμφανιζόταν ουσιαστικά ως πιο αντιπροσωπευτική, δημοκρατική και συμμετοχική ως διαδικασία.

Στις επόμενες παραγράφους παρουσιάζεται η εφαρμογή των ανωτέρω στην περίπτωση της Λισαβώνας, και ειδικότερα στο πεδίο της συνεργασίας ιδιωτικού / δημόσιου τομέα για την επίτευξη στόχων οικονομικής ανάπτυξης σύμφωνα με τις επιταγές

τις επιχειρηματικής πόλης.

7.3. Όραμα και Στρατηγική

Η Λισσαβώνα πέτυχε να συνδέσει τις επενδύσεις που έγιναν με ένα μακροπρόθεσμο όραμα και μία αντίστοιχη στρατηγική για την ανάπτυξή της. Για την πόλη, η EXPO και η ανάπτυξη μίας απορριπτικής βιομηχανικής περιοχής ήταν μία εξαιρετική ευκαιρία για την εκπλήρωση της φιλοδοξίας της Λισσαβώνας να καταστεί η Ατλαντική Πρωτεύουσα της Ευρώπης, κάτι που αποτελούσε και κεντρικό θέμα του στρατηγικού σχεδίου του 1992.

Επιβεβαιώνεται η σημασία που έχει το όραμα και η στρατηγική για την διασφάλιση συνέχειας. Στη Λισσαβώνα οι πολιτικές εξελίξεις ήταν υπεύθυνες για τις αλλαγές που επιφέρθηκαν στο όραμα και την στρατηγική. Όταν ο νέος δήμαρχος ανέλαβε, το στρατηγικό σχέδιο του 1992 εγκαταλείφθηκε ως εργαλείο χάραξης πολιτικής. Μακροπρόθεσμο, η έλλειψη σαφούς οράματος και στρατηγικής μπορεί να επηρεάσει δυσμενώς την αναπτυξιακή διαδικασία της Λισσαβώνας γενικά και της EXPO URBE ειδικότερα. Από την άλλη πλευρά, η στρατηγική δεν πρέπει να εφαρμόζεται με τη στενή έννοια αλλά να υπάρχουν πάντα περιθώρια ελιγμών έτσι ώστε να είναι δυνατή η προσαρμογή της στις εκάστοτε συνθήκες.

Οι αναπτυξιακές στρατηγικές που υιοθετήθηκαν στη Λισσαβώνα αποσκοπούσαν στην πολύπλευρη επιτυχία. Δόθηκε μεγάλη έμφαση στο ανθρώπινο δυναμικό και στην κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση.

7.4. Δίκτυα Συνεργασίας

Η Λισσαβώνα πέτυχε να μετατρέψει το όραμα και τη στρατηγική της σε συμπαγή αποτελέσματα ενεργοποιώντας δίκτυα συνεργασίας. Ο δήμος έφερε κοντά δημόσια και ιδιωτικά δίκτυα μέσω του AMBELIS. Εκτός από τον δήμο, διάφοροι ιδιωτικοί φορείς εκπροσωπούνται στον οργανισμό αυτό. Ο AMBELIS

λειτουργεί μεταξύ άλλων και ως σύνδεσμος μεταξύ όλων των εργοληπτών της πόλης. Σε συναντήσεις υπό την προεδρία του δημάρχου συζητούνται θέματα επιθυμητής ανάπτυξης της πόλης.

7.5. Υποστήριξη

Η EXPO και η EXPO URBE αποτελούσαν εθνικά έργα και κέρδισαν πολιτική υποστήριξη σε όλα τα επίπεδα με όλα τα υπουργεία να συνεργάζονται για να φέρουν εις πέρας τα έργα. Όσον αφορά την κοινωνική συναίνεση, οι περισσότεροι άνθρωποι παρουσιάζονταν επιφυλακτικοί για την EXPO και την ανάπτυξη μίας φτωχής περιοχής της πόλης. Τα ΜΜΕ παρουσίασαν με εμφατικό τρόπο τις αρνητικές πλευρές της εκδήλωσης (κόστος). Η κοινωνική συναίνεση ειδικά έξω από τη Λισσαβώνα ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Ωστόσο, καθώς πλησίαζε η στιγμή της εκδήλωσης, η δημόσια υποστήριξη αυξήθηκε ραγδαία και έφθασε σχεδόν το 100%. Οι Πορτογάλοι είναι υπερήφανοι για την επιτυχία που κατέκτησαν, και η οποία τους ενέπνευσε εμπιστοσύνη στο οικονομικό μέλλον της χώρας τους.

7.6. Ηγετική Ικανότητα

Η επιτυχία των έργων που πραγματοποιήθηκαν στη Λισσαβώνα οφείλεται, μεταξύ άλλων, στην ισχυρή ηγετική ικανότητα. Η κεντρική κυβέρνηση και η πόλη της Λισσαβώνας πήραν την πρωτοβουλία για την κοινωνική και οικονομική αναζωογόνηση της πιο υποβαθμισμένης βιομηχανικής περιοχής στην πρωτεύουσα συνδυάζοντας το έργο αυτό με μία μεγάλη διεθνή εκδήλωση: την παγκόσμια έκθεση. Και οι δύο πλευρές μετέφεραν την πρωτοβουλία σε έναν δημόσια χρηματοδοτούμενο οργανισμό: την Parque EXPO S.A. Ο οργανισμός αυτός, οι μετοχές του οποίου ανήκαν στο κράτος, απέκτησε πολλές αρμοδιότητες μέσα στα όρια της προσδιορισμένης περιοχής των 340 εκταρίων, προκειμένου να υπερπηδήσει χρονοβόρες διαδικασίες. Φυσικά, η Parque EXPO δεν μπορούσε να αποφύγει εντελώς την κυβερνητική παρέμβαση, αλλά το εξαιρετικό νομικό πλαίσιο

βοήθησε στην επιτάχυνση των διαδικασιών. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα στους διαχειριστές των έργων της Prague EXPO να ασκήσουν τα ηγετικά τους καθήκοντα με αποφασιστικότητα και σκοπό.

8. Γενικό Συμπέρασμα

Η εμπειρία της Λισσαβώνας έδειξε ότι η διοργάνωση διεθνών εκδηλώσεων μπορεί να συμβάλλει στη διαμόρφωση μίας ελκυστικής πόλης. Σημαντικοί παράγοντες για την επιτυχία των επενδύσεων στην «ελκυστική πόλη» φαίνονται να είναι η ποιότητα, ποικιλία, και μεταφορική υποδομή (για την εξασφάλιση πρόσβασης). Άλλος ένας παράγοντας που επηρεάζει την επίδοση των επενδύσεων στην ελκυστική πόλη είναι η οργανωτική δυνατότητα/ικανότητα. Η πράξη αποδεικνύει την αξία ενός οράματος και μίας στρατηγικής, των δικτύων συνεργασίας, της κοινωνικής και πολιτικής υποστήριξης και της ηγετικής ικανότητας.

Μερικά σημαντικά συμπεράσματα από την ανάλυση που προηγήθηκε είναι:

- Μία ενεργός κυβέρνηση μπορεί να ενισχύσει την οικονομική δομή ενθαρρύνοντας την ανάπτυξη νέων τομέων και/ή νέων πόλων.
- Μία ενεργός κυβέρνηση μπορεί μέσω μίας προσανατολισμένης πολιτικής ανάπτυξης να προσδώσει τη δυνατότητα στις φτωχές περιοχές να αναπτυχθούν σε υψηλού επιπέδου περιοχές κατοικίας. Με τον τρόπο αυτό, η κοινωνική δομή συγκεκριμένων περιοχών της πόλης μπορεί να ενισχυθεί.
- Οι επενδύσεις στη δημιουργία ενός νέου πόλου ανάπτυξης δεν καταλήγουν αυτομάτως στην κοινωνικο-οικονομική αναβάθμιση των γύρω περιοχών.
- Ένα ολοκληρωμένο όραμα και στρατηγική που δίνει ουσία στην οικονομική και κοινωνική σχέση μεταξύ ενός πόλου ανάπτυξης και των γύρω περιοχών είναι απαραίτητη προϋπόθεση

για «αμοιβαίο συμφέρον».

- Η επιτυχία των νέων πόλων ανάπτυξης προσθέτει στην κοινωνική υποστήριξη για έργα αναβάθμισης μεταξύ πολιτών και επιχειρήσεων.
- Μερικές φορές είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί ένα έργο που στερείται κοινωνικής συναίνεσης, αν αυτό βρίσκεται μέσα στα πλαίσια ενός καλά καθορισμένου οράματος και στρατηγικής.
- Η ποιότητα του δημόσιου χώρου αναγνωρίζεται όλο και περισσότερο ως πολύτιμο στοιχείο ελκτικότητας με θετικές επιδράσεις στην κοινωνική και οικονομική δομή.
- Οι πόλεις αναπτύσσονται σε πολυκεντρικά συστήματα (αστικές περιφέρειες με διάφορα κέντρα). Η επαρκής απόδοση ενός πολυκεντρικού συστήματος εξαρτάται από τις συνθήκες αμοιβαίας πρόσβασης.
- Οι τόποι εγκατάστασης επιχειρήσεων φαίνονται να αποκτούν την ελκτικότητά τους όλο και περισσότερο από ένα μείγμα λειτουργιών. Μία ζωντανή ατμόσφαιρα (ακόμη και μετά τις ώρες εργασίας) και ένα παίκιλο επιχειρηματικό περιβάλλον εκτιμάται από τις επιχειρήσεις.
- Οι επιχειρήσεις από το δικό τους συμφέρον θα μετατοπίζονται όλο και περισσότερο σε θέματα κοινωνικής και οικονομικής αναβάθμισης της πόλης.
- Τα έργα κύρους μητροπολιτικού status προσελκύουν την προσοχή των ΜΜΕ και αυτό μπορεί να προωθήσει την εικόνα της πόλης.
- Η παρουσία οργανωτικής ικανότητας στην πόλη –που συνεπάγεται ότι ιδιωτικοί και δημόσιοι φορείς ενεργούν στρατηγικά από κοινού για την επίτευξη βιώσιμων αποτελεσμάτων- είναι σημαντική προϋπόθεση για την απόκτηση μακροχρόνιων πλεονεκτημάτων από τη διοργάνωση

μίας μεγάλης, διεθνούς εκδήλωσης.

Σημειώσεις:

1. Σύμφωνα με στοιχεία του Lisboa Elementos Basicos (1994)
2. Πράγμα που διαφεύστηκε στην πράξη λαμβανομένης υπόψη της στάσης της χώρας στις σχετικές με την καταπολέμηση της τρομοκρατίας παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων (Ην. Πολιτείες, Ην. Βασίλειο).
3. Ο ακριβής όρος θα ήταν project developers.
4. Σύμφωνα με στοιχεία από: Metropolitan Organising Capacity (Van Den Berg, Braun and Van Der Meer, 1997: 156-7)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Albrechts in Roberts, P. Struthers, T. Sachs, J. (1993). Managing the Metropolis, Avebury

Alden, J. Pires da Rosa Artur, (1996). Lisbon: Strategic Planning For A Capital City, Cities vol. 13, no.1 pp. 25-36

Βασενχόβεν, Α. (2002). Η Δημοκρατικότητα του Σχεδιασμού του Χώρου και η Αμφισβήτηση του Ορθολογικού Μοντέλου, Άρθρο για το Περιοδικό «Αειχώρος» 3-6-2002.

Berg, L. van den, E. Braun and J. van der Meer (1997). Metropolitan Organising Capacity; Experiences with Organising Major Projects in European Cities, Ashgate, Aldershot.

Camara Municipal de Lisboa (1992). Plano Estrategico de Lisboa

Camara Municipal de Lisboa (1994). Lisboa Elementos Estatísticos Basicos.

Comissario-geral da EXPO '98 (1999). Relatório Exposicao Mundial de Lisboa de 1998.

Ευρώπη 2000+ (1995). Συνεργασία για τη Χωροταξία στην Ευρώπη, Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Gilbert, D. (1998). Water World In Lisbon, The Theme Of Expo '98 Is "Oceans." Interior Design (New York, N.Y.) 69 no.10 22-4 Aug '98

Griffiths in Oatley N. (1998). Cities, Economic Competition And Urban Policy Paul Chapman Publishing Ltd.

Hall T. Hubbard, P. (1998). The Entrepreneurial City: Geographies Of Politics, Regime And Representation.

Hammer, G. (1998). Expo '98 In Lissabon Baumeister 95 no5 23-4

Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. Geografiska Annaler, 71B.

Malusardi, F. Monardo, B. Occhipinti, G. Passaquindici, C. (2002). The role of 'great events' in the urban transformations of Rome, ISOCARP The 38th International Planning Congress, "The Pulsar Effect", ATHENS, GREECE - 21-26 SEPTEMBER 2002.

Marcelino, P.I. (1999). 'Parque das Nações: um ano depois da Expo '98 in: Semanario Económico, 13-8-1999, nr. 657.

McCarthy, J. (1998). Reconstruction, Regeneration And Re-Imaging: The Case Of Rotterdam, Cities Vol. 15 No. 5, October 98

NieuwsTribune (1997). Lissabon in de ban van EXPO '98, 6 februari 1997, p. 31-44.

Νικολαΐδου, Σ. (1993). Η Κοινωνική Οργάνωση του Αστικού Χώρου, Εκδόσεις Παπαζήση.

Parque EXPO 98 S.A. (1999), Parque das Nações — The first 10 months.

Salloum, H. (1996). Portugal Prepares For Tourist Onslaught, Contemporary Review vol. 268 pp. 99-102

Selwitz, R. (1997). Lisbon Awaits Boost From Fair, Hotel & Motel Management vol. 212 p.4

The Economist Intelligence Unit (1998). Country profile Portugal 1998-99. Redhouse Press, Kent.

Trigueiros, L. Sat, C. (1998). Lisbon EXPO '98, Blau

Turismo de Lisboa (1999). Observatório; O efeito EXPO '98, Barómetro N.º O—Janeiro de 1999.